

M.Ə.Rəsulzadənin milli azadlıq ideyalarında mədəniyyət amili

Gülçin Kazimi

Kulturologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
AMEA Memarlıq və İncəsənət İnstitutu
E-mail: gulchinkazimi@gmail.com

Annotasiya. I Dünya müharibəsinin nəticələri qalib ölkələr tərəfindən özünəməxsus şəkildə dəyərləndirildi. Özünü söz sahibi hesab edən qabaqcıl dövlətlər yekun sülh konfransında milli dövlətlərin yaranmasına könülsüz yanaşdılar. Bu zaman milli azadlıq ideyalarının qarçıları fədakarlıq göstərərək müstəqil milli dövlətlərin yaradılması ideyasını ısrarla tətbiq etməyə çalışdılar. Bu yolda həyatını təhlükələrə atan M.Ə.Rəsulzadə Azərbaycan mədəniyyətini müstəqil milli cümhuriyyətin əsası kimi dəyərləndirir, dərin köklərə malik Azərbaycan milli-mənəvi dəyərlərini, kultürünü qurulacaq müstəqil dövlətin yükünü çiyinlərində daşıya biləcək gücdə olduğunu ısrarla sübut etməyə çalışdı. Nəhayətdə, həyatını və yaradıcılığını bu müqəddəs ideyanın gerçəkləşməsinə sərf edən ictimai-siyasi xadim haqlı olduğunu sübut edə bildi. Böyük gücləri sarsılmaz iradəsi və dərin zəkası ilə milli dövlətlərin də müstəqilliyə qovuşma haqqını tanımağa vadar etdi. Beləliklə, Şərqdə ilk demokratik cümhuriyyət hesab edilən Azərbaycan Demokratik Respublikası yaradıldı. Bu dövlətin zəmini, bazis əsası xalqın mədəniyyəti, kultürü idi. Bu mədəniyyətin daşıyıcıları yaşadığıca Azərbaycan dövləti öz varlığını əzmlə davam etdirəcəkdir.

Açar sözlər: milli mədəniyyət, hürriyyət, mədəni inkişaf, maddi və mənəvi mədəniyyət, kulturoloji fikir

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 02.09.2024; qəbul edilib – 13.09.2024

Cultural factor in the ideas of national freedom by M.A.Rasulzade

Gulchin Kazimi

Doctor of Philosophy in Culturology, Associate Professor
Institute of Architecture and Art of ANAS
E-mail: gulchinkazimi@gmail.com

Abstract. The outcome of the First World War was assessed by the victorious countries in their own way. The advanced states, which considered themselves the bearers of the right to vote, were reluctant to approach the creation of nation-states at the final peace conference. At this time, the preachers of national liberation ideas, showing their dedication, persistently tried to impose the idea of creating independent nation-states. On this way, putting his life in danger, M.A.Rasulzade considered the culture of Azerbaijan as the basis of an independent national republic, persistently tried to prove that Azerbaijani national-spiritual values, having deep roots, were capable of bearing the burden of an independent state being created on their shoulders. Finally, a social and political figure who invested his life and creativity in the realisation of this sacred idea was able to prove his case. The great powers, encouraged by his unshakeable will and profound intellect, forced the nation states to recognise the right to gain independence. Thus, the Azerbaijan Democratic Republic was established, which is considered the first Democratic Republic in the East. The basis of this state was culture, culture of the people. As long as the bearers of this culture live, the Azerbaijani state will resolutely continue its existence.

Keywords: national culture, freedom, cultural development, material and spiritual culture, cultural idea

Article history: received – 02.09.2024; accepted – 13.09.2024

Giriş / Introduction

Elmi və ensiklopedik ədəbiyyatlarda, habelə sözlük və lüğətlərdə, adətən, bəşəriyyətin əmək sahəsində, ictimai və mənəvi həyatda əldə etdiyi, tarixən insanlığın yaratmış olduğu maddi və mənəvi sərvətlərin toplusu kimi başa düşülən mədəniyyət anlayışına dünya, o cümlədən Türkiyə və Azərbaycan mütəfəkkirləri tərəfindən özünəməxsus yanaşmalar mövcuddur. Onlar mədəniyyət və millət məfhumlarına biri digərini doğuran, tamamlayan, mühafizə edən amillər kimi yanaşmış, bu mədəniyyət hadisələrini vahid, tam orqanizmin ayrılmaz tərkib hissələri hesab etmişlər. M.K.Atatürk, M.Ə.Rəsulzadə, M.B.Məhəmmədşad kimi “milli dövlət ideoloqları” bir az da irəli gedərək mədəniyyət və millət məfhumlarını eyni mövqedən dəyərləndirmişlər. Mübariz Süleymanlı bununla bağlı

yazar: “Elə bu səbəbdəndir ki, milli dövlət quruculuğu uğrunda qanlarını əsirgəməmiş, canlarını fəda etmiş Türk böyüklərinin demokratiya, hürriyyət, istiqlal uğrunda ideya mübarizələri mədəni inkişafa, mədəni tərəqqi və intibah əsaslarına söykənmişdir. Artıq dünya dövlətçilik tarixində sınaqdan çıxmış, Azərbaycanda isə milli diriliyimizi mədəni təməllərə bağlayan M.Ə.Rəsulzadənin, “Milli dövlət kültür yaradıcılığının ən yüksək şəklidir”, – deyən M.B.Məhəmmədşadın Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin qurulması ilə təsdiqlənən elmi müddəaları milli dövlət quruculuğunda dil, kültür və mədəniyyətin ən mühüm və əvəzedilməz amil olduğunu bir daha aşkarlamaqda, xatırlatmaqda və bəyan etməkdədir” [10, s.58].

Əsas hissə / Main Part

Mədəniyyətlə bağlı yüzlərlə tərfi özündə ehtiva edən müasir kulturoloji ədəbiyyatda “mədəniyyət” anlayışı, adətən, iki mənada – “geniş” və “məhdud” mənada işlədilir. Geniş mənada cəmiyyətdə qəbul edilən və təsdiqini tapan bütün həyat formalarını – adətlər, normalar, institutlar, o cümlədən dövlət və iqtisadiyyatı daxil etməklə hər şeyi ifadə edir. Məhdud mənada mədəniyyətin hüdudları mənəvi yaradıcılıq sahələrinin hüdudları ilə, incəsənət, mənəviyyat, intellektual fəaliyyətlə üst-üstə düşür [11, s.18]. Azərbaycan kulturoloji fikir tarixində mədəniyyət anlayışı əsasən ən geniş mənada işlədilərək, bəşəri və xüsusilə, milli xarakterli hadisə kimi dəyərləndirilir. Yalnız kültürel dəyərlər sayəsində milli dövlət quruculuğunun mümkünlüyü qəbul edilir, belə bir tezis irəli sürülür ki, “milli istiqlala malik olmayan bir millət hürriyyət və harsını hifz edəməz” (Anlaşıqlı olsun deyə, “kültür” və hars məfhumunu, daha çox işlətməyə meyilli olduğumuz “milli mədəniyyət”ə sinonim kimi də qəbul etmək olar. N.A). M.Ə.Rəsulzadəyə görə, bəşər mədəniyyəti milli mədəniyyətlərin məcmusundan ibarətdir. Millətlər müstəqil olmadıqca milli mədəniyyətlərini mühafizə edə bilməzlər, buna görə də bəşər mədəniyyəti qüsurlu olar. “Həyati-bə-

şər təbiətlə mübarizədən ibarətdir. Mədəniyyəti-bəşəriyyət bu mübarizələrdən hasil olan qənimətdir. Məqsədi-bəşər mədəniyyəti-bəşəriyyəni daha ziyadə təmin etmək və onun feyzini daha ziyadə ümumiləşdirməkdir. Mədəniyyəti-bəşəriyyət isə milli harsların (kültürlərin) iştirakından və gözəlliklərinin məcmusundan hasilolma bir yekundur. Mədəniyyətin təmini, insanların cəməatliklə yaşaması ancaq mədəni hökumət təsisi ilə mümkündür. Mədəniyyəti-bəşəriyyət milli kultürlərin məcmusundan ibarət ikən ən müvafiq və ən təbii dövlətin də milli dövlət olması aşkardır” [3, s.145].

Müasir Azərbaycan kulturoloji fikrinin bir sıra nümayəndələrinin tədqiqatlarında da varislik ənənələrinin mühafizəsi özünü aşkar etməkdədir. Məsələn, Nizami Cəfərovun tarixi-kulturoloji mülahizələrinə görə, milli mədəniyyət, milli təfəkkür və milli mövcudluq – bunların dialektik münasibəti milli xarakteri verir;

- milli mövcudluq milli xarakterin maddi əsasıdır – bu anlayışda xalqın tarix səhnəsinə gəlişi, coğrafi lokallaşması, yerdəyişmələri, məskunlaşmalar... ifadə olunur;
- milli təfəkkür milli xarakterin potensiyasıdır – bu anlayışda xalqın yaradıcılıq imkanı ifadə olunur;

- milli mədəniyyət isə milli xarakterin bilavasitə göstəricisidir – bu anlayışda xalqın bütün tarix boyu yaratdığı nə varsa, hamısı ifadə olunur [1, s.16].

Milli diriliyi bütünlükdə mədəniyyətə bağlayan M.Ə.Rəsulzadə “Milli dirilik” adlı məqaləsində yazırdı: “Məncə, mədəniyyəti-bəşəriyyə millətlərin zəhmətlərindən hasil olan bir yekundur. Hər millət öz iqtidar və öz istiqlalı sayəsində, yəni öz diriliyi ilə özünə xüsusi, xüsusi olduğu qədər də qiymətli bəzi şeylər əlavə edir ki, bir millətin ölməsi və yaxud ölgün fikirlərlə yaşaması yalnız özünün bədbəxtliyinin deyil, bəşəriyyətin də böyük bir nöqsanını təşkil edir” [5, s.462].

Əhməd bəy Ağaoğluda da mədəniyyəti daha geniş, bütün tərifləri içinə alan və bu kəlməyə ən geniş mənəni verən “həyat tərzini” kimi qəbul edərək “Üç mədəniyyət” əsərində yazır: “Mədəniyyət demək – həyat tərzini deməkdir”. Bir şərtlə ki, burada həyat qavramının özü ən geniş və hərtərəfli bir mənəni daşmalı, həyatın bütün sahə və tərəflərini, maddi və mənəvi hadisələrini özündə ehtiva etməlidir. Belə olan halda mədəniyyət düşüncə və axtarış tərzindən başlayaraq geyiniş şəklinə qədər həyatın bütün təzahürələrini, hadisələrini əhatə etmiş olur [10, s.62].

Bu məqamda kulturoloji fikir tariximizdə tez-tez qarşılaşdırılan və ya bəzən sinonim kimi də verilən “kültür” və “mədəniyyət” məfhumlarına nəzər yetirsək, bu anlamların bəzən bir-birinə nüfuz etmə, qarşılıqlı təsir baxımından ikili mənəni işləndiyinin də şahidi oluruq. M.Ə.Rəsulzadənin baxışlarına istinadən bu mülahizəyə şərh versək, görürük ki, beynəlmiləl miqyasda götürüldükdə “mədəniyyət” daha geniş anlama gəlir və kulturlar məcmusu halında işlədilir. Eyni anlayışa milli aspektdən yanaşdıqda isə mədəniyyət kulturun tərkib hissəsi kimi təqdim edilir. Məsələn, “Azərbaycan kulturu gələnləri” əsərində M.Ə.Rəsulzadə yazır: “Bütün kulturlar üç böyük amilin qarşılıqlı təsirindən doğurlar:

- coğrafi amil – vətən,
- etnoqrafik amil – millət,
- mənəvi amil – mədəniyyət” [6, s.9].

Burada müəllif mədəniyyəti dar anlamda – mənəvi sahələrlə məhdudlaşdırmış, kulturu isə ən geniş çərçivələrdə təqdim etmişdir.

M.Ə.Rəsulzadəyə görə, hər bir milli mədəniyyət digər millətlərin mənəvi sərvətlərini öy-

rənəmli, milliliyə xələl gətirməyən cəhətləri mənimsəməlidir. Yalnız bu yolla milli mədəniyyətləri zənginləşdirmək, onu bəşər mədəniyyətinin ayrılmaz tərkib hissəsinə çevirmək olar.

Türkiyənin beşillik inkişaf planı ilə bağlı xüsusi ixtisas komissiyasına göndərdiyi məktubunda Turqut Özal yazırdı: “Xarici dünyaya açılan ölkəmiz, ölkə xaricində yaşayan yüz minlərcə vətəndaşlarımızla birlikdə dəyərləndirilsə, xarici təsirlərə ancaq öz mədəni dəyərlərinə sahib çıxaraq, milli xarakterlə müqavimət edəcək, birlik və bərabərliyini qoruya biləcəkdir. Dövlət iqtisadi və sosial inkişafın kəmiyyəti ilə olduğu qədər, keyfiyyəti ilə də maraqlanmaq məcburiyyətindədir. Bu mənəni dövlətin mədəniyyət fəaliyyətlərini tənzimləməsi, cəmiyyətin maddi rifahı ilə mənəvi mirası arasında ahəngli bir bütünləşməni təmin etmək və inkişaf yoluyla əldə edilən inkişafı nəticədə insanlarımız üçün bir daxili zənginliyin qaynağı halına gətirmək hədəfinə yönəldilmiş olmalıdır. Bu səbəblə iqtisadi inkişaf söylərimizi geniş bir proqram çərçivəsində davam etdirirək, insan ünsürünə və millətimizin tarixindən süzülüb gələn mənəvi mirasına da əyilmək zorundayıq. Milli xarakter və dəyərlərimiz inkişaf söylərinin həm başlıca dayanağı, həm də hədəfi olmaq məcburiyyətindədir” [4, s.XXIII].

Mədəniyyətlə bağlı Azərbaycan kulturoloji fikrində işlədilən milliyyət və millət, kulturu və mədəniyyət məfhumlarına açıqlıq gətirilmədən müasir dövrdə mədəniyyət siyasətimizin təməl prinsiplərini elmi-tənqidi baxımdan təhlil etmək olmaz.

Mədəniyyət tarixinin araşdırılması təsdiq edir ki, mədəniyyətlə siyasətin əlaqəsi tarixən möhkəm olmuşdur. Bununla bağlı çoxsaylı istinadlar vermək mümkündür. Məsələn, rus tarixçisi V.O.Klyuçevski yazırdı ki, siyasi terminlər öz tarixinə malikdir. Həqiqətən də hələ qədim Yunanıstanda “siyasət” anlayışı altında dövlət fəaliyyətinə aid olan bütün nə varsa, daxil edilirdi. V.İ.Dal siyasət dedikdə dövlət idarəçiliyinə aid olan elmi başa düşürdü. Bura hökmdarın əhval-ruhiyyəsi, məqsədi, əməllərinin tərzini, çox vaxt həqiqi niyyətlərin gizlədilməsi daxildir. Fransız ensiklopediya lüğətində “siyasət sənəti” ifadəsi işlədilir [12, s.212]. M.Ə.Rəsulzadə isə deyirdi ki: “Mədəniyyətin qayəsi siyasəti elmə tabe etdirməkdir” [5, s.84].

M.Ə.Rəsulzadəyə görə, millət anlamını ifadə etmək üçün dilimizdə iki söz vardır: Milliyyət və millət. Bunlardan birincisi lisanı (dil), dini, irqi, qövmi, tarixi, coğrafi, iqtisadi və siyasi amillərin təsiri ilə meydana gələn etnik bir cəmiyyəti ifadə edir. İkincisi isə bu topluluqdan doğan ümumi bir iradəni anladır. “Millət olmaq əzmi” başlıqlı məqaləsində o, Dükeym və Madzininin tərifləri arasındakı ifadə fərqliliklərinə tənqidi yanaşaraq yazır ki, dilləri, adətləri, tarixləri, dinləri, vətənləri və sairələri bir olan insanlar bir milliyyət təşkil edirlər; fəqət, bir milliyyətin millət halına keçməsi ümumi şüur və kollektiv iradənin ortaya çıxmasına bağlıdır [8, s.17-18]. Bunun isə yalnız “ictimai hafizə” vəzifəsini görən orqanın təşəkkülü ilə vücuda gəldiyini göstərən M.Ə.Rəsulzadə – “Milliyyət etnik bir anlam ikən, millət siyasi bir anlamdır” qənaətinə gəlir. Daha sonra “Millətçilik-patriotizm” məqaləsində M.Ə.Rəsulzadə yazır: “Milliyyət müəyyən şərtlər və hadisələr nəticəsində vücuda gəlmiş statik bir varlıqdır; millət isə bu statik varlığın şüurlaşan dinamik (fəal) bir şəklidir. Statik bir keyfiyyət ərz edən milliyyət baxımından vətən coğrafi bir anlamdır. Halbuki şüur

və iradəyə malik bulunan millət baxımından vətən, siyasi bir məna ifadə edir” [9, s.19-20].

“Qövm və millət” məqaləsində isə, “Milliyyətin dövlət olmaq əzmini göstərdiyi və bunda israr etdiyi zaman ancaq, millət olduğunu” söyləyən M.Ə.Rəsulzadə fikirlərində böyük türk filosofu Ziya Göyälpa istinad edərək yazır ki, “Millət (nation) şəxsiyyətini uzun müddət qeyb etdikdən sonra təkrar canlandırmağa çalışan bir Qövm deməkdir”, “Millət, çağdaş mədəniyyəti külli tam, özünü də onun tərkib hissəsi olaraq görür” [7, s.24-25].

Kulturoloji fikrimiz tarixində kültür və mədəniyyət anlayışları da, əsasən, Ziya Göyälpın təklif etdiyi terminoloji modeldə başa düşülməlidir. Ziya Göyälp sosiologiyasının, təliminin əsasını hars (milli kültür) və mədəniyyət ikiliyi və sintezi təşkil edir. “Kültür milli, mədəniyyət isə beynəlmiləldir. Kültür yalnız bir millətin din, əxlaq, hüquq, ağıl, estetika, dil, iqtisadiyyat və texnika ilə bağlı yaşayışlarının ahəngdar bir bütünüdür. Mədəniyyət isə eyni inkişaf səviyyəsində olan bir çox millətlərin ictimai həyatlarının ortaqlıq bir bütünüdür” [2, s.40].

Nəticə / Conclusion

Hər bir xalqın mədəniyyəti: mədəni irsi, milli-mənəvi dəyərləri onun milli yaradıcılıq potensialının etibarlı göstəricisidir. Mədəni irsin qorunması və inkişaf etdirilməsi, ümumilikdə cəmiyyətin in-

kişafı və iqtisadiyyatla əlaqəli olan sahələrdən əlavə, digər sahələrdə daha yüksək nailiyyətlər əldə etmək cəhətlərinin ayrılmaz bir hissəsidir.

Ədəbiyyat / References

1. Cəfərov, N. Azərbaycanşünaslığa giriş. – Bakı: AzAtaM, 2002. – 602 s.
2. Göyälp, Z. Türkcülüyün əsasları. – Bakı: Maarif, 1991. – 176 s.
3. Mehmetzade, M.B. Millet ve Dövlət. – İstanbul: “Odlu Yurt”, iyun 1931, sayı 4 (29).
4. Milli Kültür. V.Beş yıllık kalkınma planı (Özəl ihtisas komiyonu raporu). – Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1983. – 575 s.
5. Rəsulzadə, M.Ə. Əsərləri, II cild. – Bakı: Şirvanəşr, 2001. – 528 s.
6. Resulzade, M.E. Azerbaijan kültür gelenekleri. – Ankara: Sipahi matbaası, 1949. – 31 s.
7. Resulzade, M.E. Kavim ve millet. Milli tesanüd. – Ankara: Kardeş matbaası, 1978.
8. Resulzade, M.E. Millet olmak azmı. Milli tesanüd. – Ankara: Kardeş matbaası, 1978, (“Azerbaycan”, Ankara, 1 ağustos 1952, sayı 5).
9. Resulzade, M.E. Milletçilik – Patriotizm. Milli tesanüd. – Ankara: Kardeş matbaası, 1978 (“Azerbaycan”, Ankara, eylül 1952, sayı 6).
10. Süleymanlı, M.A. Əhməd Ağaoğlunun “Üç mədəniyyət” əsəri. Şərq fəlsəfəsi problemləri, beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal. – Bakı: AMEA, 2004, № 1-2.
11. Şükürov, A. Kulturologiya (Dərslik). Bakı: Aqiloğlu, 2003. – 274 s.
12. Мамедов, В.А. Основы политологии. – Москва: Наука, 1997. – 480 с.

Rus dilində

12. Мамедов, В.А. Основы политологии. – Москва: Наука, 1997. – 480 с.

Культурный фактор в идеях национальной свободы М.Э.Расулзаде

Гюльчин Казими

Доктор философии по культурологии, доцент

Институт архитектуры и искусства НАНА

E-mail: gulchinkazimi@gmail.com

Резюме. Итоги Первой мировой войны по-своему оценивались странами-победительницами. Передовые государства, считавшие себя носителями права голоса, неохотно подходили к созданию национальных государств на заключительной мирной конференции. В это время проповедники национально-освободительных идей, проявляя самоотверженность, настойчиво пытались претворить идею создания независимых национальных государств. На этом пути, подвергая свою жизнь опасности, М.Э.Расулзаде расценивал культуру Азербайджана как основу независимой национальной республики, настойчиво пытался доказать, что азербайджанские национально-духовные ценности, имеющие глубокие корни, способны нести на своих плечах бремя создаваемого независимого государства. Наконец, общественно-политический деятель, вложивший свою жизнь и творчество в реализацию этой священной идеи, смог доказать свою правоту. Великие державы, воодушевленные его непоколебимой волей и глубоким интеллектом, заставили национальных государств на обретение независимости признать право. Таким образом, была создана Азербайджанская Демократическая Республика, которая считается первой Демократической Республикой на Востоке. Основой, базисом этого государства была культура народа. Пока живут носители этой культуры, Азербайджанское государство будет решительно продолжать свое существование.

Ключевые слова: национальная культура, свобода, культурное развитие, материальная и духовная культура, культурологическая идея